„ZĂBOVIND PENTRU FOLOSUL NEAMULUI ROMÂNESC DE OBȘTE…”

Viața și lucrarea fericitului Damaschin Dascălul, Episcopul Râmnicului (II) († 5 decembrie 1725)

Ioana Iancovescu

Chiar și în circa 25 de ani – luând ca reper convențional anul 1700 –, traducerea integrală în limba română pentru cărțile de ritual, însumând mii de pagini, este un efort ce pare incredibil, dat fiind volumul uriaș de lucru și dificultatea textelor: pentru un singur om, aceasta este o sarcină covârșitoare. Și totuși, episcopul Damaschin a reușit această performanță supraomenească în condițiile în care păstorea o eparhie mare – toată Oltenia, în care numai mănăstirile și schiturile erau în număr de 40[1], la care se adăugau zonele subordonate de peste munți –, iar războiul și ocupația militară austriacă îi aduseseră nesfârșite griji[2]. Pe deasupra, principalul său „instrument de lucru” era departe de a fi desăvârșit: limba „noastră românească simplă” în care traducea nu era încă suficient de flexibilă pentru a putea exprima toată finețea teologică și tot farmecul poetic al imnografiei grecești. Vocabularul liturgic era încă mult îndatorat împrumuturilor forțate din greacă și slavonă; transpunerile topice îngreunau și ele lectura. A depăși această dificultate este greu de imaginat astăzi; totuși, frumusețea și limpezimea traducerilor dascălului Damaschin i-au impresionat atât de mult pe contemporani și pe urmași, încât unul dintre diortositorii manuscriselor sale – așadar, un „profesionist” al limbii române – anume Lavrentie ieromonahul Hurezeanul, putea spune în 1747:

> „…iar mai mult la urma învățăturii lui, aceasta mi să pare, că va îndrepta pre voi a cunoaște prea lesne cele ce să vorbesc în limba rumânească”[3].

Mai bine de o jumătate de veac după moartea lui, cărturarii români erau încă fermecați de frumusețea limbii române din traducerile vlădicăi

1 Nicolae DOBRESCU, *Istoria bisericii române din Oltenia…*, p. 32 și Șerban PAPACOSTEA, *Oltenia…*, n. 2/p. 291.

2 Chiar și în vremuri liniștite, episcopul Damaschin își dorea răgaz pentru lucrul migălos al tipăririi. Într-o scrisoare din septembrie 1703, mitropolitul Theodosie îi scria: „zici că, de ar fi pace, te-ai apuca de Apostoale, de a-ți tipări (…). Cu mila și cu paza milostivului Dumnezeu, avem pace despre toate părțile și nici o temere (…); ci numai cu ajutorul lui Dumnezeu, vă apucați de tipăriți…”. Apostolul a apărut curând după aceasta, în 1704. Em VÂRTOSU, „Glossă”, p. 449.

3 *Molitvelnicul*, Râmnic 1747, BRV II, pp. 101-102. Pentru luminoasa personalitate a lui Lavrentie Hurezeanul, v. Pr. Nicolae POPESCU, „Lavrentie ieromonahul, diortositor oltean (1736-1759)”, *Mitropolia Olteniei*, VII (1955), nr. 5-6, pp. 312-315.

Damaschin. Marele episcop Chesarie al Râmnicului – „soarele cel luminos (...), marele dascăl", cum i s-a spus[4] – care a avut privilegiul de a se apleca atent asupra scrierilor lui, atunci când a diortosit și tipărit câteva din traducerile la *Minee*, îl socotea mai presus decât toți marii traducători care au luminat vremea lui Constantin Brâncoveanu:

„...iar tălmăcirea [de cărți în românește, n.n.] s-au început în zilele lui Matei voievod Basarab și s-au adăugat în zilele lui Șerban voievod Basarab [Cantacuzino, n.n.]. Iar la cea desăvârșită podoabă au venit în zilele lui Constantin voievod Basarab Brâncoveanul, prin osârdia lui Kir Damaschin, episcopul de Râmnic."[5]

Ardeleanul Radu Tempea, preotul și marele cărturar – el însuși un ales mânuitor al limbii române – care cunoscuse traducerile liturgice râmnicene difuzate în Ardeal, spunea în 1797, în „Cuvântarea înainte" a lucrării sale, *Gramatica românească*:

„...iară cea mai mare parte a cărților bisericești s-au tălmăcit de Damaschin, Episcopul Râmnicului (...), cu stil și graiu foarte luminat..."[6].

„Grai luminat", într-adevăr: căci până astăzi Biserica românească folosește traducerile sale. Deși de-a lungul timpului textele au fost diortosite în mai multe rânduri, totuși traduceri noi pentru marile cărți de cântări (*Triodul*, *Penticostarul*, *Octoihul*, *Mineele*) nu s-au mai făcut. De pildă, cântările din *Antologhionul* tipărit la Râmnic în 1737 – care reproduc fidel traducerile *Mineelor* din manuscrisele vlădicăi, păstrate pe atunci la Episcopie, după cum se arată în postfața cărții – au fost preluate ca atare în ediția sinodală a Mineelor din 1894, atât de limpede era încă scrisul dascălului Damaschin, după mai bine de un secol și jumătate[7]. Abia în vremea maturității limbii literare și liturgice, cărturarii români, prin glasul elenistului și teologului Constantin Erbiceanu, puteau, în sfârșit, defini marele merit al episcopului:

„limba românească [a lui Damaschin, n.n.] este admirabilă, frumoasă și demnă. Damaschin este unul din fondatorii și urzitorii limbei naționale..."[8]

Prin traducerile lui Damaschin s-a impus în româna literară și liturgică graiul vorbit în Muntenia, mai flexibil și mai puțin marcat de regionalisme și de arhaisme decât cele din Moldova, Oltenia, Transilvania sau Banat[9].

4 De către altă frumoasă personalitate a Bisericii Olteniei, Rafail monahul Hurezeanul. *CMR* II, p. 323 (ms. rom. 2585).

5 „Predoslovia" la *Mineiul* pe noiembrie, Râmnic, 1778, *BRV* II, p. 227.

6 BRV II, p. 395 și Al. LĂPEDATU, „Damaschin episcopul și dascălul...", p. 568.

7 Gabriel ȚEPELEA, „Mineele de la Râmnic. Contribuția lor la dezvoltarea limbii românești literare și la biruința ei definitivă ca limbă de cult", *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXIV (1966), nr. 3-4, p. 380 și 382; *BRV* II, p. 53.

8 Însemnare făcută de acad. C. Erbiceanu în 1908 pe un manuscris dăruit de el Bibliotecii Academiei. CMR III, p. 220 (ms. rom. 3721). Manuscrisul cuprinde o copie din 1794 după traducerea episcopului Damaschin la *Tâlcuirea la Apocalips*.

9 Alexandru ROSETTI, *Schiță de istorie a limbii române de la origini și până în zilele noastre*, București, 1976, p.63 și p.82.

Aceste trăsături au și facilitat unificarea dialectală în limba literară, unificare susținută în mare măsură de larga răspândire, în toate provinciile românești, a traducerilor dascălului Damaschin.

O analiză comparată a traducerilor contemporane episcopului Damaschin, așa cum a întreprins alt arhiereu luminat, Ghenadie Enăceanu al Râmnicului, asupra vechilor versiuni ale *Evangheliei*, ar putea dezvălui finețea articulării graiului românesc. Prin Damaschin Dascălul s-a încetățenit, de pildă, în vechea noastră literatură liturgică, atât de românescul și metafizicul „întru", în locul altor prepoziții („în", „cu"):

„...și s-au întors Iisus cu puterea Duhului..." (Antim Ivireanul);

„...și s-au întors Iisus întru puterea Duhului..." (Damaschin Dascălul)[10]

Cu atât mai mare a fost efortul de traducere, cu cât era pe măsura acriviei sale: episcopul Damaschin lucra coroborând ediții diferite ale aceluiași text: grecești, slavone, ruse contemporane, românești anterioare, consultând chiar – spune episcopul Climent al Râmnicului în prefața *Penticostarului* din 1742 – și surse latine[11]. Deși la început pare să fi tradus mai mult după versiunile slavone ale cărților de slujbă (*Octoihul*), cu timpul a lucrat mai mult după cele grecești, fără a ignora însă celelalte versiuni – deoarece, socotea Lavrentie diortositorul, traducerea putea fi mai coerentă optând pentru o singură limbă de plecare[12]:

„...însă și aceasta să știi, o, iubitorule de Hristos cetitoriu, că de vei osteni a cerceta cu amănuntul tălmăcirea aceștii sfinte cărți, și de vei potrivi cu nescari izvoade tălmăcite de alți dascăli de acum[13], și nu să va potrivi, să nu te pripești a huli, pentru că noi am urmat izvodului răposatului părintelui Damaschin, episcopul Râmnicului, din cuvânt în cuvânt, nimic schimbând, sau spre alte tălmăciri alunecându-ne, slujindu-ne de cuvintele sfinției sale, ce scrie și mărturisește așa la începutul Tripesnețului, că lăsând alte izvoade ale limbii latinești și slovenești, au urmat mai mult și au tălmăcit și au îndreptat drept de pre cel grecesc *Penticostariu*, ca să nu se facă zminteală rânduialei grecești și zăticneala limbii rumânești, ca să poată da folos la cei ce să nevoesc să facă roadă după învățătură, ca niște înțelepți mulțămitori".

Pentru cărțile Noului Legământ însă, acrivia l-a determinat pe vlădica Damaschin să nu se mulțumească doar cu coroborarea diferitelor ediții în circulație la acea dată, ci să recurgă la referințele cele mai autorizate, respectiv la tâlcuirile inspirate ale Sfinților Părinți. Aceasta explică reluarea

10 PS Ghenadie (Enăceanu) Craioveanul, *Evangheliile. Studii istorico-literare*, București, 1895, p. 119.

11 *BRV* II, p. 74.

12 n postafața la *Penticostar*, Râmnic, 1742. Ibidem, p. 76.

13 În același an 1742 s-a tipărit *Penticostarul* și la București. În prefața cărții, mitropolitul Neofit Criteanul arată că a cerut o traducere direct din limba greacă, crezând că traducerea episcopului Damaschin s-a făcut indirect, prin textul slavon. *Ibidem*, p. 72.

Apostolului, cum s-a văzut mai sus, la numai 21 ani de la prima traducere. În prefața închinată voievodului Constantin Brâncoveanu, vlădica descoperă motivul revenirii asupra aceluiași text:

„...aduc și închin Mării tale această mică osteneală a noastră, adică această sfântă carte, *Apostolul*, ce au ieșit din Tipografia Mării tale; care cu vrerea lui Dumnezeu și cu bun sfatul și voința și blagosloveniia sfinții sale, prea sfințitului Arhipăstoriul nostru și Mitropolitul kir Theodosie, așa precum au fost mai nainte așezat după cel grecesc, încă din zilele întru Dumnezeu răposatului, prea luminatului Domn Io Șărban Cantacozino Voievod, m-am îndemnat de l-am dat în tipar (...). Măcar că osteneala noastră la aceasta slabă și mică au fost, căci nimica dintr-ale noastre n-am adus, ci povață având pre cei mai desăvârșiți luminați la minte, ce mai nainte au așăzat și au rânduit, așa am pus acea rânduială, fără numai ca o lumină puind înnainte tâlcuialele sfântului și întru tot lăudatului Ioann Zlatoust, l-am urmat cu toată osârdiia sufletului mieu, și precum am putut și am adeverit, am mai luminat înțelegerea vorbei pre alocuria, și cu soroace am izbrănit [prescurtat], precum să va vedea, păzind cu amănuntul unirea cuvintelor..."[14]

Asemenea evlavie și acrivie avea, așadar, dascălul și vlădica Damaschin față de textul Sfintei Scripturi, încât, deși era atât de învățat, nu a cutezat să abordeze textul Epistolelor fără încredințarea prin înțelepciunea duhovnicească a Sf. Ioan Gură de Aur. Reducea astfel riscul de interpretare personală a textului, inerent oricărei traduceri, risc cu atât mai mare pe atunci, cu cât „îngustarea" limbii românești ar fi putut lăsa loc impreciziei. Dar punând înainte „ca o lumină" tâlcuirile inspirate ale Sf. Ioan, el asigura corectitudinea înțelegerii și a traducerii, ca și întemeierea în tradiția de lectură a Sfinților Părinți („povață având pre cei mai desăvârșiți luminați la minte...") – dându-ne și nouă, celor de azi, pildă de cumințenie în raportarea la cele prețioase.

La fel a procedat cu Evangheliile, traducând nu doar strict textul lor, ci *Tâlcuirile* Sf. Theofilact al Bulgariei și Ohridei la cele patru Evanghelii, una dintre cărțile de bază ale Ortodoxiei, în care fiecare verset evanghelic este urmat de comentarii de mare acurateță în interpretarea patristică[15]. Desigur, și *Evangheliile* dispuneau de traduceri românești tipărite anterior (București, 1682, 1688, 1693, 1697[16]). Cu venerație i-a urmat pilda diortositorul Lavrentie Hurezeanul, atunci când, în 1746, a pregătit pentru tipar textul *Evangheliei*, după „izvodul" vlădicăi:

„Și aceasta să știi, o, iubitorule de Hristos cititoriu, că de vei potrivi această sfântă Evanghelie cu niscari izvoade grecești sau rumânești, tipărite mai de nainte, să știi că pe multe locuri nu să va potrivi la cuvinte, pentru că eu am urmat tălmăciturii izvodului părintelui Damaschin episcopul, dascălul cel mare, alcătuit după tâlcuiala lui Theofilact, și până n-am cetit și tâlcul, n-am așezat fieștecare cuvânt"[17].

În fine, pentru *Apocalips*, chiar dacă și acest text dispunea de o traducere tipărită în *Biblia* de la București (1688), vlădica a recurs, așa cum s-a văzut, la tâlcuirea arhiepiscopului Andrei al Cezareeii pe care a tradus-o integral în românește în 1704.

14 *BRV* I, p. 457 .

15 După Sf. Ignatie BRIANCEANINOV, *Fărâmiturile ospățului*, Alba Iulia, 2008, pp. 28-29.

16 *BRV* I, p. 246, 281, 328 și 343.

17 *BRV* II, p. 92.

În atitudinea diferită pe care episcopul Damaschin a avut-o față de cărțile Noului Legământ regăsim aceeași neîncredere pe care o manifestau unii teologi cărturari ai vremii, față de versiunile tipărite ale textelor liturgice și mai ales scripturistice care circulau în epocă. Cele grecești proveneau din medii fie protestante (tipografii olandeze sau germane), fie catolice (din Veneția sau Paris). Edițiile slavone sau ucrainene provenite de la Kiev ori Lvov erau și ele suspectate, în special de către teologii ruși, de interpolări ori deformări ale textului originar. Preocuparea de îndreptare a textelor bisericești și de căutare a versiunilor lor originare, devenită aproape o obsesie în Rusia încă din timpul Sf. Maxim Grecul, o vădeau și unii dintre teologii luminați ai Țării Românești, ca de pildă mitropolitul Ștefan care în 1652 scria în prefața la Îndreptarea Legii:

„...și am făcut alegere dein multe și bogate Pravile, trimețând pân' și la înpărătească Cetate, la Preasfântul nostru și a toată lumea Patriarh (că n-am vrut să scriu dă pre ceale tiparnice, fiindu-mi teamă; că de când au încăput cărțile Pravoslaviei la mâna ereticilor, ei n-au lipsit a nu băga câte ceva zizanii), pân'ce am aflat la cinstitul nostru fiiu sufletesc Kyr Gheorghi Karidi de la Trichis (...), scrisă cu mâna, judecata toată arhierească și lângă dânsa și înpărătească, cu toate canoanele ale sfintelor Soboară (...), scoasă și tocmită cu porunca și învățătura blagocestivului înpărat Kyr Ioannu Comninul, cu mare și multă socotință..."[18]

Conștiința acestui pericol l-a determinat pe vlădica Damaschin să coroboreze diferitele ediții ale textelor pe care dorea să le traducă, dar pentru sfintele cărți ale Noului Legământ chiar și această prudență i s-a părut, se vede, insuficientă și a preferat, „cu toată osârdiia sufletului", după cum el însuși spunea, să recurgă direct la izvorul înțelepciunii: tradiția patristică inspirată de Duhul Sfânt.

Toată această uriașă, supraomenească muncă, vlădica Damaschin a întreprins-o de unul singur, fără ajutor din partea altor cărturari sau ucenici. Până la o analiză comparată a traducerilor, ce ar putea demonstra unitatea lor stilistică, mărturie stă însuși cuvântul ucenicilor săi. După moartea episcopului, nepoții acestuia revendicaseră de la Episcopie bunurile rămase: banii găsiți le-au fost cedați – deși vlădica îi strânsese din veniturile sale pentru cheltuielile tiparului – dar neprețuitele manuscrise ale traducerilor, nepublicate la acea dată, au fost păstrate la Episcopie. Pentru a le feri de înstrăinare – erau revendicate traducerile la *Minee*, *Triod* și *Penticostar* – episcopul Inochentie a adus, la procesul care a fost intentat de rude în 1731, un argument nefericit:

„acele izvoade sunt tălmăcite și îndreptate de alți dascăli, iar nu numai de episcopul Damaschin"[19].

18 BRV I, p. 200. Deci un manuscris ce cuprindea *Pravila* împăratului Ioan al II-lea Comnen (1118–1143).

19 M. REGLEANU, „Contribuții...", p. 447.

Dar această afirmație a stârnit indignarea ucenicilor săi: de dragul adevărului și din respect pentru învățătorul lor, nu mai puțin de 14 ucenici, între care 6 preoți, mărturisesc în scris, „cu suflete drepte și cu inimă curată", că:

> „...noi carii mai jos ne vom iscăli (...) am luat asupra noastră, că așa știm și zicem, cum că aceale izvoade sânt tălmăcite de însuși Episcopul Damaschin al Râmnicului, începându-le toate pre rând încă din zilele preacinstitului și preasfințitului bătrânului Mitropolit al Ungrovlahiei, chir Theodosie, și din zilele prealuminatului creștinului domn Constantin Basarabă Brâncoveanul voevod, cu osteneala dăscăliei sfinției sale și cu toată chieltuiala de la sfințiia sa, iar nu de la Episcopia Râmnicului, precum am auzit din rostul gurii sfinției sale, socotind că de vreme ce au avut turmă cuvântătoare în seama sfinției sale, să o ducă bine păzită și învățată și luminată înaintea Mântuitoriului Hristos, ca să rămâe veacinică pomenire sfinției sale și besearicii lui Hristos lumină, cu aceale izvoade (...). Încă unii din noi care pân' astăzi trăim, învrednicindu-ne de am luat și darul preoției, săntem ucenici ai sfinției sale părintelui Episcopului Damaschin, carii ne-am bucurat numai pentru folosul învățăturii, și multă osteneală am pus la scrisoarea acestor izvoade. Ci vericine ar zice într' alt chip, că vor fi tălmăcite de alți dascăli, rău zic unii ca aceia și greșăsc, că numai însuș sfințiia sa au fost tălmaci și ostenitori și cheltuitoriu din agoniseala sfinției sale, ca să-i rămâe în urmă nume bun și mulțumit..."[20]

Înțelegem deci că ucenicii l-au ajutat, „numai pentru folosul învățăturii", doar la (trans)scrierea textelor, dar nu și la traducere. Mărturia lor este prețioasă și pentru faptul că dovedește că inițiativa de a traduce sistematic toate cărțile de cult era deja conturată „din zilele bătrânului mitropolit chir Theodosie" († 1708), adică cel puțin de la începutul secolului, când a tipărit Octoihul și a început traducerile „toate pre rând". Se conturează astfel, din negura presupunerilor, și gândul voievodului Constantin Brâncoveanu care l-a dorit și l-a impus arhiereu în 1702 tocmai pentru ca acesta să-și poată îndeplini înalta misiune de traducător de care avea atunci nevoie Biserica românească.

Intenția de a traduce toate cărțile de slujbă reiese și din amintita scrisoare către Tige. Este probabil că în foarte mare măsură acest proiect s-a și realizat; în orice caz, printr-o largă tradiție i s-a atribuit paternitatea tuturor traducerilor la cărțile liturgice. La începutul veacului următor, cărturarul greco-catolic Samuil Micu scria:

„Damascenus Episcopus Rimniciensis in Valachia, vir linguarum grae-

20 Ibidem, Anexa, pp. 447-448.

cae, latinae, slavicae et valachicae optime gnarus, in valachicam linguam omnes [s. n.] fere ecclesiasticos libros vertit…"[21]

Din cauza acelui conflict cu rudele, primele cărți tipărite la Râmnic după moartea lui Damaschin nu au purtat mențiunea numelui traducătorului. Dar curând tensiunea pare să se fi aplanat, iar numele vlădicăi este amintit cu mare evlavie. Astfel, ediția *Molitvelnicului* din 1730, tipărită de episcopul Inochentie, nu îl menționează, dar în ediția din 1747, diortositorul Lavrentie mărturisește:

„…în tălmăcirea cuvintelor și așezarea vorbei rumânești, am urmat tălmăciturilor părintelui Damaschin, episcop și dascălul…"[22]

* * *

1. Așadar, prima traducere cunoscută a episcopului Damaschin este *Octoihul* (1700), menționat în vremea păstoririi mitropolitului Theodosie. Ar fi greu de precizat la ce se referă mitropolitul când afirmă că respectiva ediție a *Octoihului* a fost făcută „*aproape din nou* [s.n.], cu multă muncă, de dascălul Damaschin". Este probabil că acesta, pe lângă diortosirea integrală a cărții, va fi realizat și traducerea pentru cel puțin o parte a textului. Ediția din 1700 reda doar tipicul în românește, după obiceiul vremii; în schimb, cea publicată în 1742 la Râmnic, în seria marilor traduceri damaschiniene tipărite de către episcopul Climent, era integral românească[23]. Dar nici episcopul Climent și, mai cu seamă, nici diortositorul Lavrentie – de obicei atât de prompt și de atent în mărturisirea meritelor marelui dascăl – nu precizează numele autorului traducerii. O posibilă explicație o oferă, peste ani, primul episcop de Argeș, Iosif, în prefața la ediția *Octoihului* publicată de el în 1811 în aceeași istorică tipografie a Râmnicului:

„Fost-au dar tălmăcită aciastă carte mai întâi dupre slovenie de cel la vecinicele lăcașuri mai nainte mutat Kyr Damaschin, Episcopul Râmnicului. Însă numai slujbele Duminecilor, precum să văd în *Octoihul* cel mic, iar slujbele celoralalte șase zile ale săptămânii la câte opt glasurile, așa s-au găsit o însemnare, că s-ar fi tălmăcit iarăși dupre izvodul slovenesc de răposatul Ghenadie Arhimandritul, ce au stătut Igumen la sfânta Mănăstire Coziia…"[24]

Ar reieși, prin urmare, că dascălul Damaschin a realizat o traducere a Octoihului din care la 1700 s-a preluat doar tipicul. Pentru slujbele glasu-

21 Al. LĂPEDATU, „Damaschin episcopul și dascălul…", n. 1/p. 568, după IORGA, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, București, 1901, p. 410. „Damaschin tălmăcise, precum știm, toate cărțile liturgice" (N. IORGA, *Istoria Bisericii…*, II, p. 107).

22 *BRV* II, p. 101.

23 *BRV* I, p. 402 și II, p. 62.

24 *BRV* III, p. 51.

rilor, în 1742 s-au folosit manuscrisele sale, în orice caz pentru duminici. Dar urmaşul episcopului Iosif în scaunul de la Argeş, Grigorie Râmniceanu, vorbind în 1826 despre începuturile traducerilor în limba română, atribuia traducerea *Octoihului* integral episcopului Damaschin:

„...iar când mai de prisos avea răpaos [binecredincioşii domni, n.n.] de cătră năvălirile acelor neamuri [de tătari, unguri şi leşi, n.n.], nu lipsea a tălmăci sfintele scripturi în limba rumânească, după cum *Biblia* s-au tălmăcit şi s-au tipărit prin osârdia şi râvna bunului credincios şi de-a pururea pomenitului Domn Constantin Vodă Brâncoveanul şi alte câteva cărţi theologhiceşti, de alţii, cum şi *Paraclitiki* [*Penticostar*] şi *Antologhion* [*Minee*] şi *Orologhion* [*Ceaslov*] şi *Eichologion* [*Octoih*] de răposatul întru fericire Părintele dascălul Damaschin, Episcopul Râmnicului..."[25]

Tăcerea lui Lavrentie arată că la acea vreme contribuţiile păreau amestecate – chiar dacă nouă azi ni s-ar părea greu de acceptat faptul că tocmai marea operă atribuită Sf. Ioan Damaschinul, ocrotitorul şi inspiratorul vlădicăi, să fi rămas fără o traducere integrală, cu atât mai mult cu cât reprezintă şi una dintre principalele cărţi de strană. În momentul de faţă, numai o atentă analiză comparată a textelor slujbelor din duminici, faţă de celelalte zile, ca şi faţă de alte traduceri certe ale episcopului Damaschin şi ale arhimandritului Ghenadie ar putea delimita contribuţiile celor doi, cu atât mai mult cu cât şi Sfântul Mitropolit Antim tipărise o versiune românească în 1712 – atribuită de Nicolae Iorga tot lui Damaschin[26] –, iar în epocă circulau şi manuscrise cu alte traduceri din *Octoih*[27].

2. *Catavasierul* pe care l-a tipărit în 1703 nu este cunoscut, aşadar nu se ştie în ce limbă era scris, dar cartea a fost reluată în tipografia de la Râmnic, în 1734, într-o ediţie integral românească ce i-a fost atribuită[28].

3. Nici traducerea *Psaltirii* nu este cert documentată, deoarece ediţia românească pe care a tipărit-o în 1703 nu menţionează numele traducătorului. Dar tocmai această ediţie a reluat-o vlădica în 1725, între primele cărţi pe care a dorit să le tipărească la Râmnic[29], şi nu, de pildă, versiunea românească tipărită deja de Sf. Antim Ivireanul în 1694 la Bucureşti[30]. Ea i-a fost atribuită de cercetători[31], însă numai analiza lexicală şi stilistică poate confirma această ipoteză – cu atât mai mult cu cât, la acea vreme, mai exista la Episcopie şi manuscrisul unei alte traduceri: cea cu text paralel slavo-român din 1697, realizată de „dascălul Alexandru" şi scrisă în „oraş Râbnicului ot Olt" la cererea episcopului Ilarion al Râmnicului[32].

4. *Apostolul* de la Buzău, din 1704, a fost ultima carte tipărită înaintea unei lungi întreruperi de 20 de ani, până la înfiinţarea tipografiei de la Râmnic.

5. În pagina de titlu a *Ceaslovului* care a in-

25 Al. LĂPEDATU, „Damaschin episcopul şi dascălul...", n. 6/p. 567; Grigorie Râmniceanu, episcopul Argeşului, prefaţa la tratatul Sf. Ioan Damaschinul, *Logica*, ed. II, Craiova, 2012, p. 24. *Biblia* menţionată este cea „a lui Şerban", apărută în primele zile ale domniei lui Brâncoveanu, care a şi fost ispravnic la această lucrare.

26 *Istoria Bisericii*, II, p. 101; BRV I, p. 485.

27 Ca de pildă manuscrisul muscelean datând de la sfârşitul secolului al XVII-lea, cuprinzând Octoihul mare şi podobiile glasurilor, CMR III, p. 206 (ms. rom. 3676). Mai ales în Transilvania circulau, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, manuscrise româneşti ale slujbelor, traduse, de regulă, din slavonă.

28 Em. VÂRTOSU, „Glossă...", p. 451; BRV II, p. 49; B. TEODORESCU, „Episcopul Damaschin...", p. 635.

29 *BRV* I, p. 540-541 şi *BRV* II, p. 23.

30 *BRV* I, pp. 335-337.

31 B. TEODORESCU, „Episcopul Damaschin...", pp. 635-636.

32 BAR ms. rom. 2604, CMR II, p. 333. Traducătorul semnează când „preceptor polonus" (ms. rom. 2452, CMR II, p.275), când „dascalul Rusul" (ms. rom. 3551, CMR III, p. 167), dar cunoştea şi limba croată (ms. rom. 5026, CMR IV, p. 181). Lucra la Episcopie, dar a tradus şi pentru alţii, ca *Patericul Lavrei Peşterilor*, tălmăcit în 1699 pentru lectura monahilor hurezeni (ms. rom. 2452, CMR II, p.275).

augurat noua tipografie (1724), vlădica este pomenit doar ca donator, nu și ca autor al traducerii. Nici ediţiile următoare nu-l menţionează, dar traducerea i-a fost atribuită prin tradiţie, căci un secol mai târziu, așa cum s-a văzut, episcopul Grigore Râmniceanu al Argeșului îl socotea autor și al acestei traduceri[33].

6. *Învăţătura pentru șapte Taine*, o traducere în română a lucrării lui Gavriil de Filadelfia[34], a devansat alte lucrări mai ample, fiind publicată în 1724. Dacă micul volum a reușit să se strecoare neobservat de cenzură la tipărire, nu același lucru s-a întâmplat la difuzarea în Transilvania. În prefaţa adresată preoţilor, episcopul insista asupra însușirii temeinice a rânduielilor respective:

> „vă poruncim ca să nu vă len[ev]iţi la cetaniia acestor învăţături, ci să le învăţaţi de rost; să știţi da răspunsul pentru fieștecare Taină, că va să fie mare cercare pentru aceaste Taine…"[35]

7. După moartea episcopului Damaschin, șirul traducerilor sale publicate la Râmnic începe cu *Molitvelnicul* din 1730, amintit mai sus, retipărit în 1747 și prefaţat acum de Lavrentie Hurezeanul, în care acesta dezvăluie numele traducătorului. Lavrentie semnalează în același timp unele deosebiri de tipic provenite din adoptarea, probabil la noua ediţie, a tipicului moscovit:

> „…de veţi cerceta cu amăruntul rânduialele typicului acestui Molitvenic, nu să va potrivi pre multe locuri cu cel grecesc, căci că noi la typicuri, pentru prostimea [lipsa de învăţătură, n.n.] preoţilor și mai lesnele lor, am urmat Ustavului celui Moschicesc; iar în tălmăcirea cuvintelor și așezarea vorbei rumânești, am urmat tălmăciturilor părintelui Damaschin, Episcop și Dascălului…"[36]

8. A urmat *Triodul* din 1731, în care diortositorul Ieremia Athanasievici preciza:

> „Să să știe că acest *Triod* ce l-am tipărit acum întâi pre limba românească aici în sfânta Episcopie a Râmnicului, l-am așezat în stihuri și cuvinte, după cum au tălmăcit întru Dumnezeu răposatul Kyr Damaschin Episcopul Râmnicului, nimica schimbând cuvintele…"[37]

9. Nici *Liturghierul* românesc din 1733, publicat de episcopul Inochentie, nu poartă menţiunea numelui traducătorului, poate din cauza menţionatului conflict judecătoresc, dar i-a fost atribuit de cercetători episcopului Damaschin[38].

---

33 Al. LĂPEDATU, „Damaschin episcopul și dascălul…", p. 575; i se atribuie ediţia râmniceană din 1745 (*BRV* II, pp. 84-85).

34 N. IORGA, *Istoria Bisericii…*, II, p. 107.

35 *BRV* II, p. 23.

36 *Ibidem*, p. 101.

37 *Ibidem*, p. 44.

38 B. TEODORESCU, „Episcopul Damaschin…", pp. 639-640. Din faptul că la proces au fost revendicate doar

10. *Antologhionul* publicat în 1737 cuprinde slujbele mai importante de peste an, aşadar un extras din Minee, pentru care diortositorul Lavrentie a folosit manuscrisele episcopului cu traducerile Mineelor – traduceri făcute, desigur, în totalitate, din moment ce vlădica îi scria lui Karl Tige în 1725 că intenţionează să le publice. Diortosind şi acest volum, Lavrentie preciza în postfaţă:

„S-au tipărit acum de iznoavă, pre limba noastră rumânească (...), după izvodul Mineiului celui rumânesc..."[39]

După acelaşi „izvod" a fost tipărită şi ediţia târzie, completă, a celor 12 *Minee*, între 1776–1780, de către învăţaţii arhierei Chesarie şi Grigorie (Socoteanu). Aici s-au preluat integral şi neschimbat textele din *Antologhion*, dar pentru celelalte slujbe ale anului, traducerea lui Damaschin a fost uşor prelucrată de cei doi cărturari şi mai mulţi diortositori. Aparent, pentru sinaxare s-au folosit *Vieţile sfinţilor* ale mitropolitului Dosoftei şi sinaxarele traduse în româneşte de Radu Greceanu din ediţia slavo-română (1698) de la Buzău a episcopului Mitrofan[40].

11. A urmat *Penticostarul* în 1742, tipărit prin grija episcopului Climent:

„...fiind tălmăcit de pre limba elinească, slovenească şi latinească deplin pre limba noastră rumânească, prin osteneala şi toată osârdiia şi nevoinţa celui întru Dumnezeu răposat părinte Episcop şi Dascăl şi al nostru întru Duhul Sfânt frate Kyr Damaschin, carele au urmat cuvântului îngerului ce au zis către Ezdra: 'deşchide-mi cele închise şi-m scoate de acolo vânturile'..."[41]

12. O traducere care, ca atare, nu a văzut lumina tiparului, este *Tâlcuirea celor patru Evanghelii a Sf. Teofilact, arhiepiscopul Bulgariei*, amintită mai sus. Manuscrisul a fost însă folosit de Lavrentie Hurezeanul pentru a extrage din el numai pasajele evanghelice pe care le-a cuprins în ediţia *Evangheliarului* publicată în 1746 la Râmnic. Traducerea pare să fi fost anterioară anului 1702, dar sursa a fost controversată de cercetători: fie un text slavon (sau una dintre ediţiile moscovite tipărite în 1648 sau 1698), fie unul grecesc, fie ambele. Textul integral al traducerii dascălului Damaschin fusese pregătit, pe la 1779, pentru tipar, la cererea episcopului Chesarie al Râmnicului, dar moartea l-a împiedicat să împlinească acest proiect; aceeaşi intenţie o avusese şi episcopul Iosif al Argeşului, în primii ani ai secolului al XIX-lea. În cele din urmă, în tipar a ajuns versiunea mo-

manuscrisele cu traducerile la *Triod*, *Penticostar* şi *Minee* (M. REGLEANU, „Contribuţii...", p. 447), nu reiese că alte traduceri nu mai existau (v. traducerea la *Molitvelnic*, atestată de Lavrentie), ci că, pur şi simplu, rudele nu aveau cunoştinţă de acestea.

39 *BRV* II, p. 53.

40 G. ŢEPELEA, „Mineele...", p. 386.

41 *BRV* II, p. 74. O traducere completă, din slavonă, realizase şi amintitul dascăl Alexandru, încă din 1694: ms. rom. 5026 de la BAR. *CMR* IV, p. 181.

nahilor nemțeni Gherontie și Grigorie, publicată la Iași în 1805 de către mitropolitul Veniamin Costachi și care stă la baza edițiilor moderne. Deși traducerea vlădicăi Damaschin nu s-a tipărit integral, ea s-a bucurat de o foarte largă răspândire în tot secolul al XVIII-lea, circulând în numeroase cópii manuscrise, ca una dintre lecturile bisericești cele mai îndrăgite[42].

13. *Acatistul* publicat la Râmnic prin 1746 era de fapt o carte de pravilă, cuprinzând, pe lângă slujba *Acatistului Bunei Vestiri*, și *Paraclisul Maicii Domnului*, *Canonul de umilință*, *Acatistul Sf. Nicolae*, *Canonul de rugăciune către îngerul păzitor*, molitvele celor ce merg spre somn, rugăciunile dimineții, diverse alte rugăciuni – între care una către Domnul Savaot, tradusă din grecește de stolnicul Constantin Cantacuzino – și sinaxarul. Dar traducerea cuprinsului cărții îi aparținea episcopului Damaschin, după cum mărturisește în postfață diortositorul Lavrentie[43].

14. Nici *Tâlcuirea la Apocalips* a arhiepiscopului Andrei al Cezareei Capadociei, tradusă în 1704, nu s-a tipărit. Vlădica a folosit pentru aceasta o tipăritură ucraineană din 1625, cu textul tradus din greacă de învățatul și dascălul kievean Lavrentie Zizaniia († după 1627). Manuscrisul românesc păstrat la Biblioteca Academiei Române este una dintre rarele lucrări semnate:

„Iar de mine, smeritul Damaschin, episcopul Buzăului, s-au scos pre rumănie"[44].

Numeroasele cópii manuscrise după *Tâlcuire*, păstrate la Biblioteca Academiei, dovedesc interesul de care s-a bucurat textul în acele vremi „ale oștirilor", când războaiele și sfâșierile din Biserică păreau să apropie sfârșitul lumii.

15-16. Alte texte mai mici s-au rătăcit ori au rămas nepublicate și necunoscute: așa sunt cele două „tratate", în fapt un cuvânt al Sf. Efrem Sirul la Schimbarea la Față și o omilie a Sf. Ioan Gură de Aur, pe care le-a adăugat la textul *Tâlcuirii la Apocalips*[45] și care s-au păstrat, de asemenea, doar în manuscris.

17. *Catehismul* „de pravoslavie neîndoielnică"[46], a cărui traducere o destinase în primul rând românilor transilvăneni, s-a tipărit abia în 1897 de

42 Unul dintre cele mai vechi manuscrise păstrate ale traducerii *Tâlcuirilor*, dăruit Mănăstirii Hurezi, poartă însemnul cărților stolnicului Cantacuzino din biblioteca sa din conacul de la Mărgineni: acvila bicefală încoronată. Voievodul Brâncoveanu însuși se arătase interesat de traducerea textului. Paragraful referitor la Tâlcuiri rezumă cercetările din: R. P. Sineanu, L. S. Desartovici, *Cuvântul introductiv* la Sf. Teofilact, Arhiepiscopul Bulgariei, *Tâlcuirea Sf. Evanghelii de la Matei*, București, 2002, în special pp. 60-77. Autorii citează și concluziile Anei Calavrias din teza de doctorat susținută în 1986 la Universitatea din București (*Opera ermineutică a lui Theofilact de Ohrida în literatura română veche*).

43 *BRV* IV, p. 57.

44 D. BOGDAN, „Cărți rusești...", pp. 551-552; Al. LĂPEDATU, „Damaschin episcopul și dascălul...", n. 1/p. 572; *CMR* II, p. 282 (ms. rom. 2469).

45 Observație a lui C. Erbiceanu, CMR III, p. 220 (pe ms. rom.3721).

46 N. IORGA, *Istoria Bisericii...*, II, p. 107.

către episcopul Gherasim Timuș al Argeșului, pe baza unei copii pregătite de același Lavrentie Hurezeanul[47].

Volumul uriaș al traducerilor sale, mai ales în condițiile deosebit de grele în care a lucrat, se arată a fi aproape de neconceput, supraomenesc. Se vede însă că vlădica Damaschin era atât de întemeiat în duhul Sfinților Părinți, încât gândul lor inspirat pare că devenise propriul său gând; numai râurile bogate ale slavosloviilor ce vor fi curs din inima lui puteau isca râuri asemănătoare de cuvinte ieșite din condeiul său. Numai intuiția duhovnicească, discernământul și libertatea interioară l-au putut ajuta să evite capcanele erudiției în abordarea unor texte adânci și formulate într-o limbă de mare bogăție și plasticitate, cum este cea grecească. Numai adevărata inspirație i-a putut dărui „graiul luminat", atât de firesc și de fluent, încât adesea pare mai curând ieșit din spontaneitatea trăirii, decât din prelucrarea cărturărească a unui text dat. Puterea care l-a susținut în această extraordinară lucrare se dovedește a fi mai presus de orice limită a cărturăriei omenești.

* * *

Dumnezeu l-a învrednicit cu ucenici. Martorii care adeveresc paternitatea traducerilor își zic ei înșiși „ucenici", iar pe părintele lor îl numesc

„arhiereu cinstit și învățat, că zăbovea pentru folosul neamului românesc de obște"[48].

Erau bucureșteni, clerici și mireni, oameni învățați și cu răspunderi în administrația bisericească și domnească.

Ucenic, de călugărie sau poate de hirotonire, îi va fi fost și unul dintre urmașii săi întru arhierie: Climent, fostul monah hurezean, ajuns egumen la Bistrița, apoi episcop de Râmnic între 1735 și 1748 și săvârșit din viață ca arhieroschimonahul Cosma[49]. La rândul său, om învățat și editor a numeroase manuscrise ale înaintașului său, cu evlavie așezase numele răposatului episcop Damaschin în capul pomelnicului său personal[50].

De înțelepciune duhovnicească a dat dovadă călugărind și apoi hirotonind diacon la o vârstă extrem de fragedă pe un anume Ghenadie, care avea să devină un nume în vremea sa: arhimandrit, egumen al marii lavre a Coziei și exarh al mănăstirilor din eparhie, el însuși cărturar, alcătuitor de versuri bisericești și traducător[51]. El este acel „Ghenadie arhimandrit

47 Al. LĂPEDATU, „Damaschin episcopul și dascălul...", p. 579.

48 M. REGLEANU, „Contribuții...", p. 448.

49 Pr. M. PĂCURARIU, I*storia Bisericii...*, II, pp. 333-336.

50 Cuprins în pomelnicul Mănăstirii Hurezi. Pe exemplarul de la Arhivele Statului din Râmnicu Vâlcea (ms. 1), la fila 157. în: PS Gherasim Cristea, *Istoricul Mănăstirii Hurezi*, Râmnicu Vâlcea, 2003, p. 255.

51 Egumenul Mihail al Coziei nota în 1725 pe un Octoih că i-a fost dăruit de „Ghenadie eromonah de la Cozia, când s-au dus la Kiev să învețe letinește...". I. CORFUS, *Însemnări...*, p. 178.

Coziianul" pe care episcopul Iosif Argeșeanul îl amintește drept colaborator al vlădicăi Damaschin la completarea traducerii la *Octoih*. În 1735, în urma morții episcopului Inochentie, a fost propus de către boierii olteni să ocupe scaunul arhieresc al Râmnicului – pe care îl și administra până la alegere – dar guvernul imperial nu l-a acceptat, deoarece

„deși s-a făcut cunoscut drept unul dintre cei mai învățați din cuprinsul Episcopiei, dar are prea multe cunoștințe cu cei de religie greacă de prin țările vecine, are obiceiuri de ale acelora și pentru aceea a fost cerut de boierii turburători ca să le fie episcop"[52].

Ajuns la vârsta bătrâneții, acesta însemna reperele vieții lui pe un *Pateric* copiat de el însuși:

„să să știe când m-am apucat de carte a învăța, m-au dat unchiu-mieu, ieromonahul Gherasim, la dascălul Barbu la Jiblea, de am învățat pân' la cathizme, luni 8. Apoi am orbit de tot 3 ani; apoi trecându-mi, m-au logodit cu o copilă și îndată am orbit iar. Deci m-am călugărit fără știrea părinților și a unchiu-mieu, când am fost de ani 14, la leat 7218 [1709], noemvrie 12; și în duminica pravoslavna [a Ortodoxiei] m-au hirotonit diiacon părintele episcopul Damaschin Râmniceanul și am fost paraeclisiarh ani 6 pol și eclisiarh ani 12 (...), apoi am îmblat la Mosc (...). Acum m-am supus bătrânețelor și morții. Ghenadie arhimandrit, proin Coziianul."[53]

Dar cele mai frumoase cuvinte despre marele arhiereu le rostește cel care, îngrijindu-i manuscrisele pentru tipărire, s-a aplecat cu multă luare-aminte asupra scrierilor sale, învățând astfel de la dânsul și, prin lucrare, înțelegându-i firea: Lavrentie ieromonahul Hurezeanul, chemat de episcopul Climent spre a fi diortositorul Episcopiei. Lavrentie nu se socotea un om învățat, dar luase pildă de la marele dascăl; pentru aceea își și asumă toată responsabilitatea eventualelor greșeli:

„...fost-am diorthositoriu eu, Lavrentie ieromonahul de la sfânta mânăstire Hurezii. Nu doară cu vreo procopseală de învățătură, carea nu o am, numai atingându-mă și eu de un deget din cele mici al picioarelor măritului Episcopului Damaschin, am fost diorthositoriu. Și multe alunecături și greșale voi fi făcut, nu din neînvățătură, ci din alunecare: unele pentru asemănarea slovelor, care nu prea fac osebire unele de către altele (...), care unele pentru graba cetirii la probe (căci că acest lucru s-au lucrat cu mare sârguială și cu grabă pentru turburăcioasele vremi de oști; altele pentru supărarea nopții, că și noaptea în une vremi o am făcut în loc de zi; altele pentru multa osteneală nu le voi fi prins de veste, ci le voi fi trecut. Deci din tot sufletul mă rog tuturor, pravoslavnici

52 N. DOBRESCU, *Istoria bisericii române din Oltenia...*, p. 117 și anexa 172, p. 328 (originalul german); n. 1/p. 321.

53 *CMR* III, p. 137 (ms. rom. 3472).

cetitori, să nu defăimați, ci să îndreptați cu duhul blândeților, nepuindu-ne în ponos. Iar de voi fi greșit, și eu om pătimaș sânt, și cât despre partea putințelor mele, asemene viarmelui ce să tăvălește pre pământ. Și mai mult decât alții cuprins de slăbiciunea firii, care nu lasă pre nici un om fără de greșală. Că cât am putut, m-am nevoit de am îndreptat din cuvânt în cuvânt, nimic schimbând, ci drept după cum am găsit într-acel izvod. Și iarăși cu plecăciune mă rog să mă ertați (...). Că precum lumea nu poate fi fără de foc și fără de apă, așa și tipariul a fi fără de greșală..."[54]

Conștiința izvorului viu care însuflețea scrierile „de Dumnezeu cinstitului și iubitoriul[ui] și cuvântărețului" episcop Damaschin, cum i se spune într-un document[55], o avea cât se poate de limpede și părintele Lavrentie:

„...deci știind eu, iubitorule de Hristos cetitoriu, că toată apa tot iaste mai limpede în izvor decât în pâraie, iar cu cât să depărtează apa de izvor, cu atâta iaste mai turbure, așa tălmăciturile cărților de mulți dascăli. Deci eu lăsând alte izvoade toate, urmând, nu m-am depărtat de tălmăciturile părintelui Damaschin episcopul."[56]

Că adevărată și profundă era evlavia sa pentru marele dascăl, o arată sfiala și smerenia ce se năștea în inima lui când vorbea despre vlădica Damaschin:

„în tălmăcirea cuvintelor și așezarea vorbei rumânești, am urmat tălmăciturilor părintelui Damaschin, Episcop și Dascălul. Și iarăși mă rog a toată vârsta, celor bătrâni ca unor părinți și celor tineri ca unor frați, cetind pre cartea aceasta, să nu defăimați pre mine, neștiind eu nimica, care nu poci să adap răsădirea părintelui și dascălului celui numit mai sus. Și ce voi adaoge către mărgăritariul lui, eu ticălosul? Numai trudă și neajungere..."[57]

* * *

S-a săvârșit pe neașteptate în ziua de 5 decembrie 1725, înainte de prânz, după ce ieșise din biserică[58]. Era a doua zi după praznicul marelui său ocrotitor, Sfântul Ioan Damaschinul, ale cărui îndulcitoare cuvinte fuseseră hrana sa de o viață. Își împlinise ascultarea vieții lui, primită „din dumnezeiesc îndemn" și încredințată lui de înțeleptul voievod Constantin Brâncoveanu, traducând în limba țării cărțile de slujbă; cumpărase o tipografie pentru Episcopie; pregătise toate cele necesare imprimării cărților traduse; se îngrijise de păstrarea nealterată a credinței turmei sale, „socotind că de vreme ce au avut turmă cuvântătoare în seama sfinției sale, să o ducă bine păzită și învățată și luminată înaintea Mântuitoriului Hristos". Cu adevărat, putea acum spune, cu Apostolul: „lupta cea bună m-am luptat, călătoria am săvârșit, credința am păzit. De acum mi s-a gătit cununa dreptății, pe care Domnul mi-o va da în ziua aceea" (II *Timotei* 7-8).

54 *Antologhion*, Râmnic, 1737, BRV II, p. 53. „Turburăcioasele vremi de oști" se referă la războiul ruso-austro-turc început în 1736 și desfășurat în parte pe teritoriul românesc.

55 M. REGLEANU, „Contribuții...", p. 447.

56 Postfața la *Acatist*, Râmnic, 1746, BRV IV, p. 57.

57 *Molitvelnicul*, Râmnic 1747, BRV II, p. 101.

58 N. DOBRESCU, *Istoria bisericii române din Oltenia*..., p. 60 și n. 2. Data pe stil vechi, după cum e notată în cronica Bisericii din Scheii Brașovului; administrația austriacă în schimb consemna zilele pe stilul cel nou (aici, 16 decembrie).